

M Krleža

Mihovics József

Horvát írófejedelem, megannyi magyar attitűddel

Miroslav Krleža (1893-1981)

Két gimnáziumi magyartanárnővel van szerencsém beszélgetni. A Zrínyi-cikksorozatomban megjelenése kapcsán kérdezik: mire készülök, mit írok eztán? Válaszom: Miroslav Krleža van soron. Értetlenül néznek rám, mert még nem hallottak róla, de érdekli őket, ki ő? Nos: a horvát irodalom egyik legnagyobb alakja, ha valakinek odaátrol, hát neki a Parnasszus szent hegyén a helye. Magyarországi kötődése révén kitűnően beszélt a nyelvünket, töviről-hegyire ismerte kultúránkat, nemzeti történelmünket. Pályája kezdetén Hungaricus néven is írt cikket horvátul a magyar választójog körüli vitákról, s a róla szóló legenda szerint magyar író szeretett volna lenni. Témáit is eszerint választotta, beleszóve a maga pannon-balkáni-közép-európai komplexusait. Műveiben rendre visszatér a monarchiabeli viszonyokra, az Ady által elpanaszolt magyar, oláh, szláv bánatra.

Megfordítva a „ki, kit ismer kérdést”, horvát irodalomtanároknak is nekiszegezhetnénk: mit mond nekik ennek vagy annak a magyar klasszikusnak, például Ady Endrének vagy Móricz Zsigmondnak a neve? Aligha kapnánk megnyugtató választ... Adyt egyébként a példaképének tekintette Krleža. Ismerte a Magyar jakobinus dala című versét, mint ahogy sok más költeményét. Néhányat közülük át is ültetett horvátra, amikor tanulmányt írt Adyról. Másik kedvence Petőfi Sándor volt, akinek Az apostol című elbeszélő költeményét igen fiatalon fordította horvátra. Annak csaknem kész változatával 18 évesen (1911-ben) lépte át a pesti Ludovika kapuját. A mindenre fogékony fiatalembert a műnek a szabadságérzetet feldolgozó témája ragadhatta meg, mivel neki és honfitársainak kisebbségi lét jutott osztályrészül a nagy Monarchián belül. Az sem véletlen, hogy az 1847-ben keltezett, *A farkasok dala* című Petőfi-költeményből ezek a sorok ragadták meg fantáziáját: „Fázunk és éhezünk / S átlóve oldalunk, / Részünk minden nyomor, / De szabadok vagyunk!”

A könyvekkel gyűlt meg a baja

Az ember életében meghatározóak az ifjúkori évek. Krleža esetében a két magyarországi iskolában töltött öt esztendő az, amelyek élménya végigkíséri munkásságát. Persze, nem mintha a kisgyermekkor nem lenne fontos a jellemfejlődésben. Azok az évek, amikor a kis Frici (így becézték családi körben) az elegáns zágrábi belváros, a Kaptol templomait látogatta, papoknak ministrálva. Egy idő után azonban rájött arra, hogy más is akad a Stabat Mater lenyűgöző dallamain és az egyházi szertartások ájtatosságán kívül. Például a korban hozzáillő Izabella, akin megakadt a szeme a templomi hívek sokaságában, avagy a színház, ahol egészen más világ tárult elé.

Miért is kellett tizenévesen alhagynia a szülővárosát, Zágrábot? A

KRLEŽA kadét 1911-ben már a Ludovikán

KRLEŽA növendék

kérdésre Lőkös István egri irodalomtörténész, aki bejáratos volt Krležáékhoz, ad választ. (A krónikás még a család szakácsnőjéről is ír, aki magyar, kanizsai és muraközi gyökerekkel rendelkezik.) Amint arra Lőkös az iskolaváltás okait illetően a Kaptoltól a Ludovikáig című monográfiájában sejtelmesen kitér: az érintett személyesen mesélte neki, hogy „konfliktusba keveredett a zágrábi felsővárosi gimnázium tanáraival”, azaz a negyedik osztályban megbukott latinból és görögből. Az író szavaival élve: „mert a rendhagyó görög igék és feltételes mondatok helyett drámaírással foglalkoztam.”

Miért épp Pécsre és Pestre esett a választása? Mert szerény jövedelmű városi hivatalnok apja így tudta fedezni a taníttatás költségeit. A pécsi hadapródoknál tandíjkedvezményt kapott a gyerek. Az iskolában az osztályelősök között volt, olyan tantárgyakból is jeles rendű, mint a lőutasítás, a hadseregszervezés, nem is említve a horvát avagy a magyar nyelv mellett a németet és a franciát. Magatartásból viszont „csak” jó jegye volt. Magartanáraként alfalvi Mándoky Sándort tisztelhetette, aki megszerette vele az irodalmat és az olvasást.

Ez utóbbit olyannyira, hogy később – a tiszti akadémián – az őrségbe is lpsen, Petőfi, Ady műveit csempészte magával, avagy éppenséggel Nietzsche valamely filozófiai munkájában merült el, miközben őrszemként másra kellett volna figyelnie.

A harmadik tanév végén az 54 növendék közül az ötödik legjobb eredményt érte el Krleža Frigyes, ami kellő ajánlólevélnek bizonyult ahhoz, hogy 1911-től állami ösztöndíjként tanulmányait a pesti Ludovika Katonai Akadémián folytathassa, ahol a hadsereg katonai elitjét képezték. A képzés négyéves volt, amiből a nyughatatlan természetű Krleža csak két évet töltött ki. Végül is a könyvekkel, a belőlük szerzett tudással, annak jellemformáló hatásával gyűlt meg a baja. Naplójegyzetei és visszaemlékezései szerint már ekkor Petőfi és Strindberg műveit fordította, Nietzschét, Burckhardtot, D’Annunziót, Tolsztojt, Baudelaire-t olvasta. Eljutottak hozzá a magyar polgári radikalizmus eszméi is; csodálta a Galilei-kör alapítóját, Jászi Oszkárt, aki azt vallotta, hogy a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldása lenne a gyógyír az Osztrák-Magyar Monarchia bajaira.

KRLEŽA élete párjával, a színésznő Bellával

A polémikus írásokat tartalmazó, Leszámolásom velük (Mojobračun s njima, 1932) című gyűjteményes könyvében írja a ludovikás időről: „Jómagam tizenhét esztendőskoromban Kossuth-párti negyvennyolcasként léptem be a Ludovikába, Petőfi hatása alatt... Ez a negyvennyolcas, Kossuth-párti, garibaldista, Bécs- és Ausztria-ellenes zavart eszmélés forrongott bennem nemzeti romantikánk háború előtti ifjonti ködével... A magyar katonai hadgyakorlatokon Baranyától Esztergomig, Budától a Tátráig menetelve, borjúmban (bőr hátizsákban – a szerk.) könyveket cipeltem magammal, az őrségeken és az előőrsökön folyton csak olvastam, s tele voltam a nagy és »intenzív európai kulturális életről« szőtt sekélyes illúziókkal.”

Végül is a Ludovikán kapta meg a döntő lökést, hogy pályát váltson, rálépjen az írói útra, amelyen aztán tovább haladva arra a szintre jusson, hogy méltatói horvát Balzacként emleghessék, könyveinek sokasága folytán, s azért is, mert a francia realista regény megteremtőjéhez hasonlóan ő is a társadalmi problémák mélyére ásott.

Az írónak készülő ifjú neve mellé ilyen parancsnoki bejegyzések kerültek az osztály-lajstromba az akadémia II. évfolyamán: „Igen olvasott és művelt, kevésbé szorgalmas;

Elvont eszméssel foglalkozik, katonai tantárgyakkal nem; Kevés reményt nyújt arra, hogy használható katona váljék belőle; Bár elég tehetséges, de nem idevaló; Nehéz, nem neki való olvasmányokkal tölti idejét; Nem katonának való.”

Ezt nyilván ő is érzekelte, elege lett a tisztképzőből. A balkáni háború idején kétszer is átszökött Szerbiába a hadi szolgálat szándékával. Először 1912-ben, másodéves kadétként próbálkozott. A harcos hevületű ifjú hitt a szerbek, horvátok, szlovének összefogásában, az SHS-eszmében [vö.: a szerb, horvát, szlovén népek önkéntes egyesülésével és teljes önállóságával létrehozandó délszláv állam eszméje], aminek tudjuk, mi lett a vége a múlt század kilencvenes éveiben...

Szerbiában jó szándéka ellenére mindkét-szer gyanakodva fogadták, kémnek hitték és visszatoloncolták. Itt aztán a hadügyminiszter fegyelmiben részesítette, rangjától megfosztották. Azon kívül, hogy elbocsátották a Ludovikáról, a Monarchia összes katonaiskolájából is kitiltották.

Nincs Krležához fogható horvát író, akinek olyan sok művét ültették át magyarra annak ellenére, hogy viszonylag későn, csak a második világháború után jelenhetett meg először nálunk. A Horthy-korszakban – a rendszer

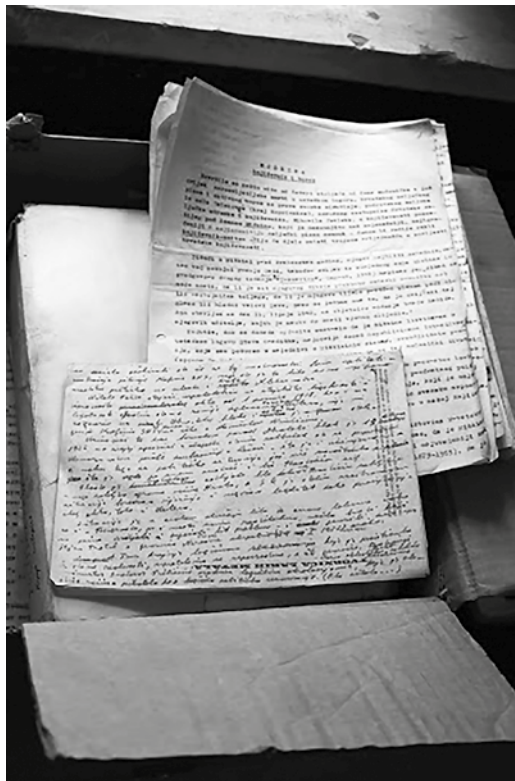
kritikája miatt – nyilván nem adták ki az írásait, akárcsak Rákosi idejében, az ötvenes években, amikor elmérgesedett a viszony „a láncos kutyának” kikiáltott Tito Jugoszláviájával. A hiányt a hetvenes, nyolcvanas években pótolták a magyarországi kiadók.

A Glembay család tündöklése és bukása

Sokoldalú munkássága érzékeltetéseképpen kiemelésre kínálkozik a Glembay-sorozat, amely három drámából és több elbeszélésből áll. Ezekben az egykori horvát polgárság feltűnését és hanyatlását mutatja be olyan egyetemes érvényességgel, hogy az az egész Közép-Európára vonatkoztatható, azon belül is különösen a magyar viszonyokra. Ennek kapcsán „glembayzmusról” írnak, értekeznek az irodalomtörténészek.

Az eredetileg földműves Glembay famíliáról az első hiteles adatokat Mária Terézia korában jegyezték föl. Nevüket a Varasd megyéhez tartozó Remetinec (rég magyar neve Remete) plébániájának az anyakönyve őrzi. A családtagok jellemének fordulópontjait az elejétől a tündöklésükig, majd egészen a bukásukig (két és fél évszázadon át) kísérelhetjük figyelemmel. Ez utóbbi egybeesik Ferenc József uralmának alkonyával. A regényben szereplő Glembayokról – lényegében az Osztrák-Magyar Monarchiáról – alkotott véleményeként Németh László a múlt század harmincas éveinek a végén megjelent esszéjében ezt írta: „Az egész Prága-Bécs-Zágráb-Budapest relációban játszódik, azaz bárhol érvényes a térségben, így a horvát Krleža teljesítménye a világirodalomban ismert családregények szerzőivel, Balzackal, Thomas Mannal, vagy Gorkijjal mérhető”.

Nyilván nem ejthetünk szót a horvát író minden művéről, még a magyarul megjelentek mindegyikéről sem, hisz a lista terjedelmes. A mégoly szűkös terjedelmi keretek közt is kihagyhatatlan a Petrica Krempuhról szóló balladakötet, amely Krleža legfontosabb alkotásai közé sorolható. Horvátul 1936-ban adták ki Ljubljánban, hozzánk 1959-ben jutott el Csuka Zoltán közvetítésével. Az észak-horvátországi, úgynevezett káj-dialektusban írt versek valójában egy, a XVIII. század kezdetéig létező, ám fokozatosan háttérbe szoruló irodalom és irodalmi nyelv újjáteremtési kísérle-

Krleža kéziratok

teként is felfoghatók. Ezt a nyelvet Muraköztől Zágrábig beszélték és beszélnek ma is, s nem tudta teljesen kiszorítani a hivatalosan elfogadott ōto-dialektus, sem a Jugoszlávia szerke hosszú ideig favorizált szerb változat. Krleža példája bizonyíték arra, hogy ezen a nyelven is születhetnek értékes irodalmi művek. A versírónak régi szótárak voltak a segítségére, nem kevésbé a nagymama, Tereza Goričanec ízes beszéde, amit Varasdról hozott magával. A nyelvi kincset magyar, latin, német és olasz szavakkal egészítette ki a költő. Mondanivalójának kifejtésére a horvát és szlovén parasztfelkelés hőseinek, Gubec Máténak és társainak megkínzását és kivégzését használta fel. A történet a magyar olvasó számára is érhető, hisz Gubec a mi paraszthősünk, Dózsa György megfelelője. Mindkettő fejére tüzes vaskoronát húztak, Gubecéra történetesen a zágrábi Szent Márk templom előtti téren.

Az elbeszélő költemények európai rokonai a Villon-balladák, a magyar irodalomból pedig Ady kuruc-versei. A ballada-versek közül talán

Krleža válogatott művei

legismertebb és leggyakrabban idézett a *Khevenhiller* címet viseli. Ebből álljon itt az a két sor, amely szállóigévé lett: „Nigdar ni takbilo, da ni nekakbilo, / pak ni vezdanebu, da namnekaknebu.” (Szabad fordításban: Sosem volt úgy, hogy valahogy ne lett volna, és most sem lesz úgy, hogy valahogy ne lenne.)

A gyűlöllek és szeretlek két véglete közt

Viszonya a magyarokhoz, a magyar földhöz ambivalens, ellentmondásos; két- vagy többértelmű, a gyűlöllek és szeretlek véglete közt mozog. Ahogy saját maga fogalmaz: „Hányszor, de hányszor álmodtam már és szólaltam meg magyarul. Mennyi félelem

és bizonytalanság, mennyi megaláztatás, mert mindaz, ami 1918-ig történt, az többé-kevésbé mégis gyarmati gyötrelem és megaláztatás egész kálváriája volt. S mégis lám...” E soraira reagált tegeződve, a szemébe mondva a kortárs Vlado Čerina: „És mégis... Soha, egyetlen horvát sort sem írtál le olyan melegen, mint amikor a magyarokról szóltál.”

Írt útirajzokat is, összesen harmincat. Ezek közül a jelentősebbekhez sorolható a *Kirándulás Oroszországba* (1925) és a *Kirándulás Magyarországra* (1947) címet viseli. A kirándulást nem a mai fogalmaink szerint kell értelmezni, nem holmi hét végi könnyű, röpké kiruccanásként. A szerző sokkal mélyebbre ás bennük, egyfajta társadalomrajzzal, memoárjelleggel, tele meditatív és politikai elemekkel. Az oroszországi útja során szembesül az elszomorító valósággal, csalódik a marxista, kommunista eszmében. Sztálin személyi kultusza kapcsán döbrent rá arra, hogy rossz útra tévedt a szocialista eszme.

A pécsi és ludovikai diákevek felidézése óhatatlanul Ottlik Géza Trianon utáni iskolájának a valóságát juttatja az olvasó emlékezetébe. [vö.: Ottlik: *Iskola a határon*]

Krleža egy jugoszláv kulturális küldöttség

KRLEŽA - sakkparti TITOVAL a brioni nyaralóban

Krleža-villa, ahol 1952 óta lakott feleségéve

tagjaként csaknem 35 év elteltével, 1947-ben látogatott Magyarországra, fiatalkora egykori helyszíneire. A benyomásairól szóló útirajzban is érződik ambivalenciája az ország iránt: melegség és gyengédség fűzi a magyar tájhoz, az emlékeiben megőrződött városi milióhöz, de ott munkál benne a Monarchia korában megélt kisebbségi sors fájdalmas emléke.

Műveinek spektruma szinte végtelen: kezdve a hangulatos szerelmi költeményektől egészen a kíméletlen satírákig, a múlt és a jelen realiztikus bemutatásáig, ha úgy tetszik bírálataig. Majd minden irodalmi műfajban a csúcstra ért: expresszionista verseivel éppúgy, mint monumentális regényeivel, avagy a világ számos színpadán bemutatott drámáival. Írt esszéket, memoárokat, útirajzokat, naplót, sőt napi politikához kapcsolható újságcikkeket, amelyekben még az egészségügy, az orvoslás sem került el a figyelmét. Hatalmas opust hagyott maga mögött, miközben folyóiratokat szerkesztett.

A horvátton kívül kitűnően beszélt magyarul, németül, franciául és oroszul. Magyarul olyannyira jól, hogy műveinek nem egy fordítója fordult hozzá tanácsért, hogy ezt vagy

azt a horvát kifejezést, szófordulatot miként tegyék át magyarra. Járatos volt a művészetekben és a természettudományokban. Felkészültségének köszönhetően még a jugoszláv időkben, 1950-ben megalapíthatta a zágrábi székhelyű Lexikográfiai Intézetet, amely halála után (1984-ben) az ő nevét vette fel. Működése idején lexikonok, enciklopédiák, szótárak, monográfiák és más kiadványok garmadáját jelentették meg. Életművének kutatói ráleltek az Általános enciklopédia szerkesztői példányára, a megjelenés előtti kefelevonatra, amelyben több szócikknél is Krleža szignóval ellátott megjegyzést találtak. Ezek is tükrözik politikai, világnézeti meggyőződését. Például a Bratislava szócikkhez ezt fűzte hozzá kézírással: „Megadjuk a magyar nevét – Pozsony –, miközben nem említjük, hogy Pressburgról van szó, ami évszázadokon keresztül német város volt... Nem említjük azt sem, hogy évszázadokon keresztül a horvát-magyar országgyűlés központja volt...” A „dobos” szócikkhez körmoltte: „Ha már egyszer dobos, akkor miért nem dobostorta? Olvasóink közül sokkal többen tudják, hogy mi is a dobostorta, mint azt, hogy mit jelent a dobos.” A Kádár Jánost taglaló részhez

KRLEŽA portéja

csak ennyit fűzött: „21 sort adni Kádárnak a mi enciklopédiánkban, azt gondolom, túlzás.”

Intő szavára, rezdüléseire az egész irodalmi – sőt olykor a politikai – közélet felfigyelt. Egy anekdota szerint ezt találta mondani az őt körülvevő fiatal íróársainak: „Jegyezzétek meg! Ha nem tudtok magyarul, nem is vagytok igazi horvát értelmiségiek.” Máskor meg ezt írta naplójába: „A magyarokról egészen más szempontból kellene beszélni, mint ahogy az nálunk szokás. Nekünk fogalmunk sincs a magyarokról. Dolgunk lesz velük, amíg csak élünk, meg kell ismernünk a magyarokat.”

Halálának 30. évfordulóján, 2011 nyarán róla mintázott szobrot avattak Budapesten a VIII. kerületben, a Ludovika téri parkban, közel az Üllői út Korányi Sándor utcai részéhez. A két és fél méter magas kompozíció Zágráb város ajándéka annak viszonzásaként, hogy Magyarország sokat segített a horvátoknak a kilencvenes évekbeli honvédő háború során, majd később, az európai-uniós elnökségünk idején szószólói voltunk Horvátország EU-s csatla-

kozásának. A szobor Marija Ujević Galetović alkotásának a másolata. Az eredeti az író egykori háza előtt áll, ahol 1952 óta lakott élete párjával, a színésznő Bellával. A pestinek a talapzatára röviden, ám sokatmondóan ezt vésték: „Horvát klasszikus, aki magyarul tudott.” Az archaikus, tömörszerű kompozíció a maga robusztusságával Krleža sokirányú, terjedelmes éltművére utal, eszünkbe juttatva az ellentmondásos személyiséget, aki egykoron uralta a horvát – s nem kis mértékben a jugoszláv irodalmi közéletet.

Jugóbarát vagy igazi hazafi?

Haláláig dolgozott, volt gyanús, üldözött, megtűrt és ünnevelt személy. A királyi Jugoszláviában gyanús alakként kezelték, ám idővel nőtt iránta a tisztelet. A vele kapcsolatos kettősség végigkísérte életét, s napjainkra sem szűnt meg teljesen. Még 1973-ban ő maga panaszkodott keserűen: „A horvátok szemében a kezdetektől szerb voltam és unitartista. A szerbek frank pártinak (Josip Frankovac nacionalista csoportját nevezték így a 19. század

végétől – a szerk.) és usztasának néztek. Az usztasák veszélyes marxistának és kommunisztának tartottak, míg a marxisták álkommunistának, a klerikálisok és hívők antikrisztust láttak bennem... A háború után a kispolgárság mindenért engem talált bűnösnek, a kommunisták szóvá tették, hogy nem léptem a partizánok soraiba, a katonáknak antimilitarista voltam, az antimilitaristáknak pedig bolsevik.”

Ahány társadalmi réteg, csoport, annyiféle megítélés személyéről. E sokféleség mintha csökkenni látszana napjainkban; hazájában úgy tűnik, kezd a helyére kerülni, legalább is a mértékadó irodalomtörténészek körében. Szerbiában továbbra is szerbellenesnek tartják, míg odahaza akadnak, akik változatlanul jugóbarátot látnak benne.

Kérdés marad, hogy miként ítéljük meg idehaza, Magyarországon?

Fotók: Facebook

KRLEŽA szobor Zágrábban, lakóháza közelében (Szobrász: Marija Ujević-Galetović)